

Mogelijkheden voor de structurele inbedding van zingeving en geestelijk verzorging in de thuissituatie Bevindingen van een gezamenlijk onderzoek

Sonja Jerak-Zuiderent, Janneke Vermeulen en Carina Pittens
Athena Instituut, Vrije Universiteit Amsterdam

N.B. Onderstaande tekst vormde de basis bij de presentatie van de bevindingen tijdens de afsluitende dialoogbijeenkomst op 29 augustus 2022. De tekst is daarna verder geredigeerd en biedt inzicht in de hoofdbevindingen van het actieonderzoek uitgevoerd door het Athena Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam.

INTRODUCTIE

In de provincies Friesland en Groningen willen ze zingeving en geestelijke verzorging (weer) onderdeel laten zijn van de normale zorg aan en ondersteuning van mensen die thuis wonen. Om deze verandering te ondersteunen is in de periode 1 februari 2020 tot en met september 2022 een actieonderzoek uitgevoerd door onderzoekers van het Athena Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam. Het actieonderzoek had tot doel om (1) **inzicht te krijgen in mogelijkheden** voor en (2) **handvatten te bieden** voor de realisatie van het structureel inbedden van zingeving en geestelijke verzorging in de thuissituatie via bestaande structuren.

In de afgelopen 2.5 jaar hebben wij – onderzoekers van het Athena Instituut – mogen kennismaken met de geestelijk verzorgers in Friesland en Groningen, en kennis mogen nemen van hun vak en hen mogen begeleiden bij de inbedding van geestelijke verzorging in de thuissituatie. Dit heeft geleid tot veel rijke en waardevolle inzichten. In onderstaande tekst hebben we getracht om deze rijke inzichten te duiden in een taal die passend is bij geestelijk verzorgers en recht doet aan de eigenheid van hun vak. Daarnaast hebben we een boekje geschreven, waarin we de essentie van geestelijke verzorging in verhaalvorm hebben weergegeven (zie verderop in de tekst voor een nadere toelichting).

STARTEND MET EEN VERHAAL

Niet onvergelijkbaar met de praktijk van geestelijke verzorging helpt het ons [onderzoekers] om met een verhaal te beginnen om onderzoeksbevindingen te delen; een etnografisch verhaal dat ons in staat stelt om de kern van een bevinding te her-vertellen. We zien hierbij een overeenkomst tussen ons onderzoek en wat we de geestelijke verzorgers vaak zagen doen; een verhaal vertellen waardoor we dicht blijven bij geleefde ervaring op een manier die de verbeelding voedt.

Het verhaal dat wij vertellen over de mogelijkheden voor het inbedden van geestelijke verzorging in de thuissituatie kunnen we niet zelf vertellen - het spreekt voor zich: dat kan alleen met geestelijk verzorgers. Daarnaast beseffen we dat we ons ook nog 'midden in het verhaal' bevinden; dus 'midden in' al het harde werk en de inspanningen van geestelijk verzorgers om geestelijke verzorging dicht bij huis te brengen – of zoals een geestelijk

verzorgers het verwoordde; om het “**bekend, betrouwbaar, bereikbaar voor iedereen**”, “**jong of oud**”, “**met een levensvraag, conflict of pijn**” te maken.

EEN VERHAAL MIDDENIN

Een moment van ‘**middenin**’ zijn, ervaren we tijdens een training over de specialisatie geestelijke verzorging thuis. De insteek van deze training was breed, om geestelijke verzorging in de thuissituatie niet alleen te reduceren tot het zorg of welzijnsdomein, maar te verbinden met ‘wat er speelt in de samenleving’. De trainer benadrukte dat het erom gaat dicht bij mensen te komen, wat hen raakt en beweegt, door goed te luisteren en in aansluitende taal te her-vertellen wat hen raakt en beweegt. In deze training leerden geestelijk verzorgers daarom eerst gevoeligheid te ontwikkelen voor thema’s die spelen voor mensen in de nabije omgeving. En om deze thema’s heel concreet te maken.

Want zoals de trainer tijdens de training ook herhaaldelijk benadrukte: ‘*iets gaat voor mensen leven, als iets heel concreet wordt*’ en duidelijk wordt: ‘*daar gaat het over; dan voelen we het, dan snappen we het*’. Geestelijk verzorgers werden ook uitgenodigd voor een korte oefening om te leren zo specifiek mogelijk te worden rondom een thema:

Verzamel concrete voorbeelden van de taal waarin nu over dit thema gesproken wordt. Kijk daarbinnen of je ook taal kunt vinden waarin de levensvragen die ermee gepaard gaan beschreven worden. De taal van de mensen die ermee te maken hebben zelf, maar ook de beleidstaal van de betrokken organisaties. Hoe noemen zij het thema? Hoe beschrijven zij het? Kopieer en verzamel zoveel mogelijk voorbeelden.

Wat hier vanuit het actieonderzoek interessant aan is in relatie tot het vraagstuk van inbedding, is dat als je aan inbedding denkt, dan denk je al gauw in termen die met organisatie van doen hebben. Er wordt bijvoorbeeld gedacht aan bestaande structuren waarin iets ingebed kan worden, zoals institutionele en organisatorische structuren binnen het zorg- en sociaal domein (zoals huisartsen, buurtzorg, hospices, en de overlegmomenten die daar bijvoorbeeld zijn). Echter, wat opvalt is dat de focus voor het inbedden van geestelijke verzorging in de thuissituatie zo veel breder is. Het gaat om het leven (en sterven) zelf.

Daarmee is geestelijke verzorging breder dan wat normaliter verstaan wordt in het domein van zorg of welzijn. Hans Alma (2021) refereert in dat licht aan geestelijke verzorging in termen van “*een gerichtheid op maatschappelijke heling – urgent in een tijd van toenemende polarisatie – en op ecologische heling – urgent in het licht van onder andere klimaatopwarming en verlies van biodiversiteit*”.

Toen wij met het actieonderzoek begonnen, werd vrij snel duidelijk dat geestelijke verzorging niet één ding is. Het is veelzijdig, levendig en anders dan al het andere wat mensen doen en kennen. Ook omdat over geestelijke zorg niet in levensbeschouwelijke neutraliteit te praten valt; elke levensbeschouwelijke benadering gaat uit van een mens- en wereldbeeld. Om deze redenen vinden we het belangrijk om samen met geestelijk verzorgers **een taal** op te zoeken die

past bij de veelzijdigheid van geestelijke verzorging. Want alleen dan kun je geestelijke verzorging structureel inbedden.

DE ESSENTIE VAN GEESTELIJKE VERZORGING

De veelzijdigheid en nuance van het vakmanschap rondom de mens en het menselijke, en de daaraan gekoppelde verschillende mens- en wereldbeelden, zien we bijvoorbeeld verwoordt in het visie en missie document van de Coöperatie GV Thuis (zie box 1).

Box 1. Deel visie en missie van de Coöperatie GV Thuis

De mens is een holistisch en integer wezen, inclusief de verbinding met zijn/ haar omgeving. In deze verbinding ervaart/ vindt de mens zin en bij het ontbreken ervan raakt de mens zin in het leven kwijt.*

*De identiteit van de mens wordt gedefinieerd vanuit deze verbinding. Omdat de verbinding met de omgeving veranderlijk is, verandert ook de identiteit van deze mens.** Daarom definieert een mens zichzelf (zijn/ haar identiteit) regelmatig opnieuw, vanuit de levensvragen die iemand zich stelt, impliciet of expliciet: Wie ben ik? Waartoe ben ik in dit leven?*

Identiteit verwijst naar het leven zelf en is niet los te zien van spiritualiteit en zingeving. Dat de mens er is, dat vraagt iets van hem/ haar zelf, doet een appel op hem/haar. Het antwoord denkt zich niet uit, maar blijkt uit hoe een mens leeft.

Waar de mens moeite heeft zichzelf in relatie tot spiritualiteit, zingeving en levensvragen te definiëren, zoekt de geestelijk verzorger met hem/ haar naar een duiding die deze mens als betekenisvol en zinvol ervaart.

*Integer wijst in dit verband op heelheid. Deze integriteit heeft betrekking op het geheel van lichamelijk, psychisch en spiritueel functioneren, in samenhang met en in afhankelijkheid van de omgeving.

**Die verandering in de verbinding kan ook ontstaan door een gebeurtenis of ervaring in een mens (bijvoorbeeld door ziekte of trauma)

Uit: 'Visie en Missie geestelijke verzorging-thuis: Regio's Groningen en Drenthe-Steenwijkerland': 3.

Het missie en visie document is tijdens het actieonderzoek ontstaan en maakt deel uit van het proces van het vormen van de Coöperatie Netwerk voor Levensvragen in Groningen, Drenthe & Steenwijkerland. Het was een zoektocht om geestelijke verzorging thuis in een meer beleidsmatige vorm helder te krijgen, te verwoorden en vast te leggen: Wat doe ik als geestelijk verzorger thuis eigenlijk? Wat vind ik belangrijk? En hoe verhouden we ons, oftewel hoe willen we ons tot elkaar verhouden, als geestelijk verzorgers-thuis, tot geestelijk verzorgers intramuraal, en tot andere professionals in het zorg of sociale domein?

Gekoppeld aan de vraag wat geestelijke verzorging precies omvat, is dan ook de uitdaging om aan anderen, derden, uit te leggen en te verwoorden wat geestelijke verzorging thuis nou precies inhoudt, doet en toevoegt of hoe het anders is dan bijvoorbeeld zorg of (psycho)therapie, sociaal of zelfs vrijwilligerswerk.

DE KRACHT VAN VERBEELDINGSWERK

Vanaf de start van het actieonderzoek werd duidelijk dat iets wat zo veelzijdig, dynamisch, levendig en dicht bij de mensen probeert te blijven, ook naar een veelzijdige, dynamische, levendige en dicht bij de mensen blijvende aanpak van inbedding vraagt.

En hier willen we dus één van onze centrale bevindingen benadrukken – **het belang van verbeelding in het werk van geestelijke verzorgers, maar vooral ook het belang van verbeelding in het werk dat gedaan wordt om geestelijke verzorging in te bedden.**

Het verbeeldingswerk van geestelijk verzorgers is voor hen iets heel vertrouwds; een vakmanschap dat het vak bepaald; voor geestelijk verzorgers is het vanzelfsprekend, maar verbeeldingswerk zelf blijft of wordt snel onzichtbaar gemaakt. Het blijft niet alleen *‘gemakkelijk verborgen (...) in het drukke verkeer van alledag’* (Alma 2021) – in de buzz van de vele dingen die gelijktijdig plaatsvinden en die tot veel druk leiden van allen die, net als wij, dromen van ‘geestelijke verzorging [die] thuis voor iedereen beschikbaar’ is. Zoals bijvoorbeeld de bijeenkomsten waar het dan over manieren van samenwerking gaat of netwerken bevorderen, of over praktische dingen zoals administratie rondom de afrekening gekoppeld aan de nieuwe subsidie regelingen, nieuwe technologie / ICT daaromheen etc.

Wat je dan in deze drukte van de dingen, die wel uitgezocht en gedaan moeten worden, makkelijk over het hoofd kunt zien, is het ‘verbeeldingswerk’. Het hierbij nodige verbeeldingswerk is vooral makkelijk over het hoofd te zien als je over ‘inbedding’ nadenkt in meer organisatie-georiënteerde termen.

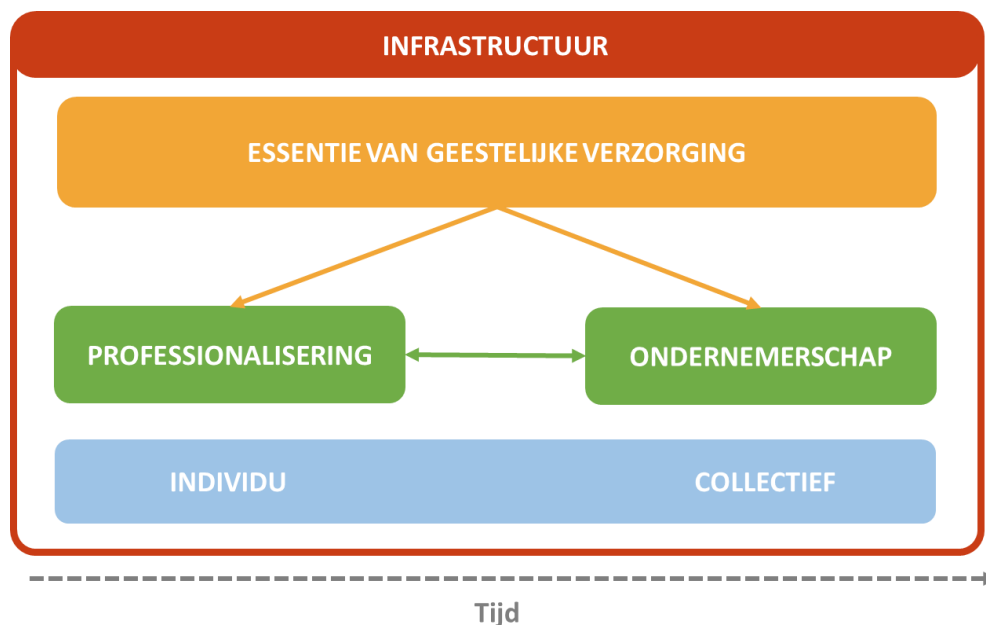
En waar bestaat verbeeldingswerk dan zoal uit? - Als we naar het werk kijken dat gedaan wordt en vanuit de kernrelaties. Verbeeldingswerk gaat over **aandacht** hebben voor de zaken die ertoe doen en die impact hebben in de directe leefomgeving. Het gaat over ons oor te luisteren te leggen, te lezen, goed te kijken wat er dag in, dag uit, om ons heen plaatsvindt; verschillend materiaal te verzamelen; erop uit trekken om plekken in de buurt te bezoeken waar mensen hun leven in alle alledaagsheid doorbrengen; waar ze bij elkaar komen, elkaar treffen of er gewoon zijn. Deze aandacht activeert vervolgens **compassie**, omdat we dichter komen te staan bij hoe mensen leven, en daarmee gevoel krijgen voor wat ze doormaken, wat er voor hen toe doet, en daardoor dieper gevoel voor hen, voor hun levens. En tenslotte, **zorg** – dit is waar tijd en regelmaat ertoe doen. Het gaat om de kleine dingen en inspanningen die de boel gaande houden maar die snel worden genegeerd. Zoals de tijd en moeite om te leren om iemands taal te spreken, bekend te raken met hun referentiepunten, **‘alongside’** te zijn met mensen in hun leven van alledag, en zo een manier te laten ontstaan waardoor je herkenbaar bent voor ze, gevonden kunt worden en toegankelijk en benaderbaar wordt.

INBEDDING OP EIGEN VOORWAARDEN

Wat we geestelijk verzorgers zien doen door verbeeldingswerk, is het inbedden van geestelijke verzorging 'op eigen voorwaarden'.

In eerste instantie zijn wij ons actieonderzoek gestart zijn met een soort vergelijkende insteek. Hoe doen geestelijke verzorgers-thuis in Friesland het? En hoe doen ze het in Groningen? Ook om te zien of de mogelijkheden voor een structurele inbedding anders uitpakken in Friesland, waar bij bestaande infrastructuren aangesloten werd rondom eerst Zichtportaal en daarna Sichtpunt, en waar daarentegen in Groningen vanuit nul begonnen werd. Waar wij bij het opzetten van het onderzoeksvorstel ervan uitgingen dat het interessant was naar de verschillen qua organisatiestructuur te kijken, was het bijzonder interessant te zien dat de thema's, vragen en hobbels die rondom de mogelijkheden voor een structurele inbedding van geestelijke verzorging-thuis speelden in deze twee provincies toch redelijk overeenkwamen.

Drie centrale thema's kwamen prominent terug als we het over inbedding van geestelijke verzorging in de thuissituatie: **(1) ondernemerschap, (2) professionalisering** en **(3) infrastructuur** (zie ook figuur 1). Een centrale vraag die zich daarbij voordeed: Hoe bed je iets dat zo uniek, zo eigen, zoals geestelijke verzorging, in zonder dat je datgene wat ingebed wordt, geweld aandoet? En waarin dan eigenlijk? Een hoofdbevinding van het actieonderzoek werd daarmee ook dat geestelijk verzorgers 'vakmanschap' als **verbeeldingsprofessionals van geestelijke verzorging 'op eigen voorwaarden' inbedden**, waarbij de eigenheid van geestelijke verzorging behouden bleef.

Figuur 1. Duiden van de centrale thema's rondom inbedding van geestelijke verzorging.

Wij zagen dat, naast de puzzels en de worstelingen die er ook zijn, vooral ook manieren werden gevonden om ondernemerschap en professionalisering 'op eigen voorwaarden' vorm kregen die passen en kloppen bij geestelijke verzorging. Thema's en noties zoals ondernemerschap, professionalisering, infrastructuur – noties en woorden die uit een meer

economisch-bedrijfs-organisatorische hoek komen, kregen van de geestelijk verzorgers een eigen invulling en betekenis; en bleef daardoor ook dicht of dichterbij het menselijke. Dit is iets waar wij als onderzoekers maar ook beleidsmakers van kunnen leren.

ONDERNEMER

Een voorbeeld van het inbedden op eigen voorwaarden was terug te zien in een kwartaalbijeenkomst van Sichtpunt met als thema 'De geestelijke verzorger als ondernemer'. Geestelijk verzorgers waren gevraagd om casusmateriaal in te brengen en één van jullie besloot over het thema 'ondernemerschap' te spreken in de vorm van een brief. Deze geestelijke verzorger bracht de toehoorders en deelnemers daardoor ook weer 'midden in' zijn worstelingen met ondernemerschap.

Kort samengevat gaf hij aan wel even te hebben moeten lachen over de opdracht, omdat hij zichzelf nog nooit als ondernemer had beschouwd; behalve dan in ironische zin toen hij nog dominee in de kerk was en af en toe gekscherend zei: *"ik ga voor mijzelf beginnen"*, daarmee doelend op de protestantse traditie van kerkscheuringen.

Maar in die brief laat hij zien dat hij zichzelf misschien niet als ondernemer ziet, maar wel als ondernemend. En in die zin eigenlijk enorm veel verbeeldingswerk verricht om 'midden in' te zijn en aandacht te hebben voor de mensen om hem heen – juist ook buiten de kerk. Zo vond hij het juist *"heel prettig en (...) wel verfrissend om in gesprek te zijn met mensen buiten de kerk"*; daarvoor geeft hij aan vrijheid nodig te hebben, ook in zijn aanpak en methoden en dat hij *"graag eens iets 'anders', iets onverwachts"* doet. Hij bleef zich en zijn vaardigheid om goed te kunnen luisteren veelzijdig scholen; maar hij benadrukt ook dat hij in wat hij leerde ook *"nooit helemaal binnen een 'school' paste"* en *"heel pragmatisch gebruik maakte van wat [hem] daar werd aangereikt"*.

Hij schrijft verder in zijn brief aan de collega geestelijke verzorgers dat hij altijd ongemak gevoeld heeft bij te veel vergaderen of bij het hebben van te veel organisatorisch taken. Folders en websites vullen hem ook met onbehagen omdat die hem consequent het gevoel geven dat daar iets beloofd wordt wat je niet kan waarmaken.

PROFESSIONALISERING

Als we dan na het **thema professionalisering** kijken, zien we – en dat kwam ook al in het voorbeeld over ondernemerschap naar voren – dat geestelijk verzorgers de professionele identiteit en ook de bijbehorende werkwijze op veel verschillende manieren vorm geven. Dat sluit dan ook niet altijd aan bij een meer organisationele invulling van professionalisering, zoals bijvoorbeeld het toepassen van een verwijzingsmodel zoals het ABC-model. Of zoals iemand dat verwoorde:

"En wat je ziet (...) wat met het intreden van de subsidieregeling heel erg zijn ingang gevonden heeft is, dat verwijzingsmodel. In de zin van; wat doe je? Je hebt dat ABC model, aandacht-begeleiding-crisis model, [en] daarbinnen focus je je op crisis. En dat betekent dat aandacht en begeleiding door andere gedaan wordt. Hoewel VWS zelf zegt dat het niet als triagemodel mag worden gebruikt, doet het dat wel. En hoe

kom je dan bij die mensen die in crisis zitten? Die ga je ophalen bij andere professionals die dat zien en die dat werk ook kunnen verwijzen.”

De focus op crisis in dit model lijkt toch weer meer aan te sluiten bij een meer klassieke, medische logica van ‘ingrijpen bij en oplossen wat er mis gaat’, in plaats van veel dieper en / of eerder aan levensvragen te werken, waarbij het niet om het oplossen van problemen gaat, maar zoals een geestelijk verzorger het verwoordde:

“Bij geestelijke verzorging gaat het om het leven; het gaat om de feiten van het leven: ziek zijn, dood of gewoon de pijn die men ervaart, het conflict bij het worstelen omdat het leven niet brengt wat men verwacht... Voor het leven is er geen therapie, strategie of oplossing. Het leven bestaat nu eenmaal uit ziekte, verlies, sterven. Als mens heb je daar gewoon geen keuze in... En daarin met de ander zijn; in deze eenzaamheid met de ander zijn... dat kan geestelijke begeleiding betekenen.

En deze begeleiding zien wij wordt gedragen door heel concreet en praktisch verbeeldingswerk. Geestelijk verzorgers hebben verschillende werkvormen ontwikkeld – werkbladen, verhalen, gedichten waar op wordt teruggegrepen, of zoals hier, een voorbeeld van:

*“zo’n praktische werkvorm. Een touw, met knopen en rafels, struikelstenen, bloemen en begin en einde”. Om mensen die het gevoel hebben, “dat het **leven hen geen antwoord (meer) geeft op de vragen die zij in zich hebben**”, zelf weer op verhaal te brengen.”*

INFRASTRUCTUUR

Ten slotte het **thema** dat we tot nu toe met de notie ‘**infrastructuur**’ hebben beschreven. Daarmee doelen we op alles wat gerelateerd is aan samenwerking - organisationele en interprofessionele - alle activiteiten - inzet, werk, werkvormen - die erop gericht zijn om geestelijke verzorging thuis te versterken.

Terwijl de organisationele kant – inclusief administratie, afspraken over samenwerking - wel geregeld moet worden, levert dat soms een spanning op binnen de vergaderingen die we mochten bijwonen (de kwartaalbijeenkomsten in Friesland en de maandelijkse bijeenkomsten in Groningen). Dat uitte zich bijvoorbeeld in de woorden van sommigen toen we reflecteerden op de deelname aan deze bijeenkomsten:

“Maar ik vond ons voorgesprek [voor de bijeenkomst] dat was voor mij veel leuker...stond veel dichterbij mezelf dan de rest van de bijeenkomst. Dat merk ik gewoon bij mezelf (...) dat je dan eigenlijk... nou ja, verplichte thema's krijgt, maar dat die de eigenlijk echte ontmoeting in de weg zitten...Een dag later had ik een gesprek met een oud-collega van mij en hij vertelde over zijn nieuwe werk: 'Vroeger - ook in de tijd toen hij met mij werkte op onze oude plek - hadden wij gewoon een bepaald idee hoe het zou moeten, he. En dat moesten we dan overbrengen op anderen, en dan moest het worden geïmplementeerd en dan moest het werken. Het werkte heel vaak niet'. En hij vertelde verder, nu liet hij andere mensen aan het

woord en hij was vaak heel erg verrast door waar ze mee kwamen; en ik vond het zo leuk dat hij dat vertelde.... Ik vond het mooi; want ik denk, misschien brengt dat wel veel meer in beweging dan wanneer je zo planmatig probeert naar een doel toe te werken.. Ik had eerst het mooie gesprekje en de ontmoeting voor de bijeenkomst en later met hem... Maar ik dacht dat heeft wel met elkaar te maken heeft....in de zin, dat het vaak toch een beetje geforceerd bezig zijn is [ook met dat ondernemerschap]... misschien moeten we toch meer aansluiten bij wat er al bij ons leeft of zo? ...ik had het net over (...) dat we een niet gestructureerd mooi voorgesprek hadden en dat dat bij mij eigenlijk meer blijft hangen dan het hele verplichte programma(...)"

En toen we de afsluitende Dialoogbijeenkomst aan het voorbereiden waren, kwam er waardevolle feedback van de projectleiders van de twee provincies. Zij wezen ons erop dat een te organisatie-gerichte kijk op de ontwikkelingen op de inbedding niet echt '**dicht bij is**' bij wat er speelt voor geestelijk verzorgers in het dagelijkse werk.

DE KRACHT VAN VERHALEN

Wij willen met ons onderzoek voornamelijk de kracht en sterkte van verbeelding laten zien. Voor inbedding van geestelijke verzorging is gaandeweg veel **geleerd door** geestelijk verzorgers, maar onderzoekers en beleidsmakers kunnen ook veel **leren van** geestelijk verzorgers.

Eén van de dingen die is opgevallen tijdens het actieonderzoek is dat geestelijk verzorgers de meer organisatie en bedrijfsmatige thema's, zoals ondernemerschap en professionalisering op een heel eigen manier invullen. Al vrij snel zagen we de kracht en cruciale rol van het verhaal in de praktijk van de geestelijke verzorging in de thuissituatie; verhalen zijn een cruciale werkvorm in de dagelijkse praktijk van geestelijk verzorgers, maar ook een prachtig middel om anderen te bereiken, te raken, zo goed mogelijk mee te nemen en te bereiken, zodat de droom van geestelijke verzorging in de thuissituatie "*bekend, betrouwbaar en bereikbaar te maken voor degenen die het nodig hebben*". Juist ook voor mensen die er (nog) niet van weten, het ook niet weten te vinden – daarmee bedoelen we niet alleen de mensen die direct baat bij geestelijke verzorging zouden kunnen hebben, maar de mogelijke verwijzers zoals huisartsen, POH/GGZ, wijkverpleegkundigen, en anderen van wie we ons nog niet eens realiseren dat ze hier een rol bij kunnen spelen.